

הרב הלל בן שלמה

שינוי מידות המזבח

פתיחה

א. הסתירה בסוגיות הגמרא

ב. מחלוקת תנאים?

ג. דעת הראשונים: מותר להגדיל את המזבח

ד. שיטת הרמב"ם

ה. סיכום ומסקנה להלכה

פתיחה

אחד הנושאים החשובים בבירור אפשרות חידוש העבודה בזמן הזה, אשר נידון בכמה מספרי הפוסקים, הוא בניית מזבח במידות שונות מאלה שהיו בעבר.¹ שאלה זו מתעוררת בעקבות קשיים בזהווי המקום המדויק שבו היה המזבח בנוי בעבר, ובשל ספקות נוספים הנוגעים לחישוב שיעורי האצבע והאמה. מאחר שברגע שבו אפשרות בניית מזבח תוכל להתממש ייתכן שלא נוכל לבנות את המזבח על מכונו במקום המדויק שבו היה, יש לברר אם ניתן לשנות את מידות המזבח, או שמא ישנה הקפדה על מידותיו, ואין לבצע בהן כל שינוי.²

---

1 שלוש הנחות פשוטות עומדות מאחורי שאלה זו, ונראה כי בפני מרבית הפוסקים לא היה כל ספק בעניינן: א. עבודת המקדש יכולה להתחדש גם בלא ניסים היוצאים מגדר הטבע, ואין לסמוך על הנס בעניין זה (וראה בהרחבה במאמרו של הרב ישראל אריאל שליט"א, "אימתי ייבנה המקדש?", **צפיה** ב, עמ' 37-62). ב. אין אפשרות לחדש את עבודת הקרבנות ללא מזבח בנוי, כפשטות הגמרא בזבחים נט ע"א, ובניגוד לדברי הרדב"ז בסוף הלכות מעשה הקרבנות - וראה שערי היכל לזבחים עמוד תתקפב. ג. ישנו מקום מוגדר בתוך העזרה שבתוכו צריך לבנות את המזבח. ראה בעניין זה את מאמרו של ידידי הרב יהושע פרידמן **במעלין בקודש** גיליון ט"ו, ובתגובתו של הרב זלמן קורן שליט"א בגיליון ט"ז.

2 נושא זה נידון בהרחבה בשערי היכל לזבחים מערכה קמד (עמודים תק-תקז), אולם דומה כי ישנן כמה נקודות חשובות שיש להוסיף על האמור שם. בדברינו נבאר באופן מעט שונה את שיטות הראשונים בדבר.

א. הסתירה בסוגיות הגמרא

הסוגיה המרכזית הנוגעת לענייננו היא דברי הגמרא בזבחים סא-סב הדנה בדברי רבי יוסי במשנה במידות (פ"ג מ"א) לגבי הרחבת מידות המזבח בבית שני. לדבריו, כשעלו ישראל מן הגולה הרחיבו הם את המזבח והגדילו אותו, ובמקום 28 על 28 אמה - מידתו בבית ראשון - העמידוהו על 32 על 32 אמה. לפי הסברו של רב יוסף בגמרא שם, שינוי זה נעשה על פי דרשה מיוחדת מן הפסוק. למרות שיש ללמוד מן האמור בדברי דוד "הכל בכתב מיד ה' עלי השכיל" (דברי הימים א כ"ט, יט) כי אין לשנות מן המידות שנמסרו, במקרה זה הדבר אפשרי על פי דרשת הפסוק "זה הוא בית ה' הא-להים וזה מזבח לעולה לישראל" (דברי הימים א כ"ב, א) - שממנו יש ללמוד על השוואת הבית למזבח: כשם שאורך הבית הוא ששים אמה, כך גם אורכו של המזבח הוא ששים אמה. ההבנה הפשוטה בדברי הראשונים (רש"י שם ד"ה מה בית; תוספות שם ד"ה מדת; תוספות הרא"ש חולין פג ע"ב) בדרשתו של רב יוסף היא כי ניתן להגדיל את המזבח עד ששים אמה אם רוצים לעשות כן, אלא שעולי הגולה לא היו צריכים להגדיל אותו מעבר לשיעור 32 על 32 אמה.

דברי רב יוסף נאמרו לגבי הגדלת המזבח, אולם בברייתא בהמשך הסוגיה (שמקורה בתוספתא במנחות פ"ו ה"ו) נאמר כי מידות המזבח אינן מעכבות, ולפיכך ניתן אף להקטין את מידותיו. הגמרא מסייגת את דברי הברייתא, ומוסיפה שאין לפחות מהמזבח שעשה משה - אמה על אמה מקום המערכה.³ אפשרות הקטנת המזבח מוזכרת במקום נוסף בזבחים (נח ע"א), בנוגע לאפשרות שאדם ישחט בקרקע כנגד מקום המזבח ("דבצריה בצורי").

ממקורות אלו נראה לכאורה כי אין כל מניעה לשנות את מידות המזבח, כל זמן שאין מרחיבים אותו יותר משישים אמה ואין מקטינים אותו מהמזבח שעשה משה. אולם מדברי הגמרא במקומות אחרים נראה כי אין כל אפשרות להוסיף על מידות המזבח: כך נוקטת הגמרא בעירובין (קד ע"א) בנוגע לבזיקת מלח על גבי כבש המזבח; וכך נוקטת הגמרא בחולין (פג ע"ב) בנוגע לאפשרות של קיום מצוות כיסוי הדם על גבי המזבח. לפי סוגיות אלו, כאשר מוסיפים מלח או עפר על המזבח על מנת

---

³ והיינו על פי שיטת רבי יוסי (בדף נט ע"ב), המסביר כי חמש האמות האמורות בתורה ביחס לאורכו ולרוחבו של המזבח כוללות את מקום הקרנות והסובב והילוך רגלי הכהנים, ועל כן נותרת רק אמה על אמה למקום המערכה; ולא כדברי רבי יהודה, הסובר שמוודים מן האמצע ומידות המזבח היו עשר על עשר אמות.

שינוי מידות המזבח

להשאירם שם ישנו בכך שינוי החורג מן המותר במצוות הבניין - בשל הציווי "הכל בכתב".

ב. מחלוקת תנאים?

ניתן לומר לכאורה כי סוגיות הגמרא חלוקות: לפי הגמרא בזבחים ניתן לשנות את מידותיו של המזבח, ואילו לפי הסוגיות בעירובין ובחולין לא ניתן לשנותן. לפי הבנה זו יש מקום לומר כי לא רק דברי רב יוסף בזבחים על אפשרות ההרחבה לשישים אמה אינם מוסכמים, אלא גם דברי רבי יוסי במשנה במידות, על כך שבבית שני הרחיבו את מידות המזבח.⁴ הדברים מפורשים בדברי המאירי למסכת מידות, הכותב: "ורבי יוסי חלק לומר שמתחלה באותו שעשה שלמה לא היה קו שטחו התחתון אלא כ"ח על כ"ח... ונראין דברי תנא קמא". המאירי אינו מבאר במה נחלקו התנאים, אולם בביאורו לסוגיה בחולין (פג ע"ב) הוא מדגיש: "תכונת המזבח במידת ארכו ורחבו וגבהו ידועה... וצריך להתכוין בה כונה יתירה שלא יוסיף ושלא יגרע בה".

גם מדברי רש"י בכמה מקומות עולה כי דברי רבי יוסי אינם מוסכמים, וכי הוא מעדיף את שיטת החולקים עליו: בגמרא בזבחים נט ע"ב (ד"ה אלף עולות) כותב רש"י: "ובמזבח שעשה שלמה היה מקום המערכה כ' על כ' לרבי יוסי כדתנן במסכת מידות". משמע מכאן כי תנאים אחרים אינם מסכימים לדברים אלו. הסוגיה בזבחים (סא-סב) העוסקת בדברי רבי יוסי במשנה במידות אינה מזכירה במפורש את רבי יוסי, אלא פותחת במילים "תנן התם". רש"י שם מוסיף: "במסכת מידות – רבי יוסי אומר בתחילה בימי שלמה... לכאורה, לציון שמו של רבי יוסי אין כל נפקא מינה במהלך סוגיה זו, אולם יש מקום לדקדק מניסוחו של רש"י כי הוא למד באופן שונה במעט מהמופיע לפנינו במשנה במידות: "אמר רבי יוסי...". נראה שהלשון "רבי יוסי אומר" (כך פירש רש"י או גרס במשנה במידות) מבהירה שר"י חולק על האמור קודם לכן – ולפי הדעה הראשונה אכן לא היה כל שינוי בין בית ראשון לבית שני. לשיטת רש"י יש מקום לומר שכל הדיון בגמרא בנוגע להרחבת המזבח בבית שני נאמר דווקא לשיטתו של רבי יוסי, והוא הדין בדברי רב יוסף, שלפיהם ניתן להרחיב את המזבח עד שישים אמה – ואילו דעתו של תנא קמא אינה כן.⁵

4 כך מוסבר בספר הדרת בנימין לרב בנימין דמיגולסקי (ורשה תר"ץ), דף ג.

5 אמנם, בהמשך הגמרא מובאים דברי רבי אליעזר בן יעקב לגבי שלושת הנביאים, שאחד מהם העיד על המזבח, ורש"י (ד"ה אחד העיד) מפרש שהעדות על המזבח היא שניתן להרחיבו עד

מדברי רש"י בכמה מקומות נראה כאמור כי לא זו בלבד שדעתו של רבי יוסי אינה מוסכמת, אלא שהוא רואה את הדעה החולקת עליו כדעה העיקרית – כפי שנוקט המאירי הנזכר. בפירושו לגמרא במסכת שבת (נה ע"א ד"ה מי הוה) נוקט רש"י כי המזבח שעשה שלמה היה בגודל 32 על 32 אמה; וכן הוא כותב בפירושו למלכים א (ח', סד) כי מקום המערכה במזבח שעשה שלמה היה כ"ד על כ"ד אמה (וכן הוא במפרש לדברי הימים ב ז', ז), כפי שהיה בבית שני.⁶

רש"י בפירושו לסוגיה בעירובין (קד ע"א ד"ה קא מוסיף), בנוגע לבזיקת המלח על גבי המזבח, מסביר כי אסור להוסיף על המזבח - ומביא ראיה לכך שסוגיה זו אינה עוסקת דווקא בשבת, אלא שאף ביום חול קיים איסור זה, מהגמרא בחולין הנ"ל העוסקת בכיסוי הדם. רש"י אינו מזכיר את הגמרא בזבחים (בניגוד לראשונים אחרים, וכדלהלן), וייתכן להבין כי לשיטתו סוגיה זו אכן אינה נפסקת להלכה. לא מצאנו בשום מקום אחר כי רש"י והמאירי מביאים את ההיתר להגדיל את המזבח.

אמנם, ייתכן שיש מקום לחלק בין הגדלת המזבח לבין הקטנתו. לדעת המאירי אין כל היתר לפחות ממידות המזבח המדויקות, אך ייתכן שרש"י יש מקום להתיר את הדבר, וכפי שהוא מפרש בסוגיה בזבחים (נח ע"א) ד"ה דבצריה בצורי – "אם

שישים אמה. לכאורה, התנא השונה את מסכת מידות הוא ראב"י (כמבואר בגמרא ביומא טז ע"א), ואם כן הוא התנא החולק על רבי יוסי בנוגע להרחבת המזבח – ואם כן כיצד יכול רש"י לפרש את היתר ההרחבה בדבריו? אמנם, מסיבות אחרות יש מקום לומר כי דברים אלו של רש"י אינם יכולים להתיישב עם דברי ראב"י: לפי ראב"י (יומא לז ע"א) המזבח כולו עומד בדרום, והצפון צריך להיות פנוי לגמרי. מאחר שהכבש נמצא דרומית מהמזבח – אין אפשרות לבנות מזבח כה גדול (שהרי הכבש והמזבח שהיו כבר תפסו שישים ושתיים אמות – מידות פ"ה מ"ב), וממילא ברור שהוא אינו סובר כרב יוסף (ועומד על כך הקרן אורה במקום). עדותם של הנביאים מובאת גם על ידי רבב"ח בשם רבי יוחנן, וניתן להבין כי דברי רש"י מתייחסים רק אליו, אולם גם אם נאמר שדברי רש"י מתייחסים אף לדברי ראב"י הרי שהם נאמרים בביאור דבריו המובאים בהקשר של הסוגיה לפנינו, ובהחלט יש מקום לומר לאור דבריו בשאר הסוגיות כי אין זו דעתו.

6 אמנם, דברי רש"י שם נאמרים בביאור שיטת רבי יוסי, החולק על רבי יהודה בנוגע לקידוש רצפת העזרה (הקשה כן המלבי"ם במלכים שם), אך מחלוקות אלו אינן תלויות זו בזו, ואף אם נסבור כדעת רבי יוסי ששלמה לא קידש את הרצפה עצמה לשם הקרבה ניתן לסבור כדעת החולקים עליו בעניין מידות המזבח עצמו. על כן נראה פשוט כי אין כל מקום לקושיה בעניין זה. וראה באור זרוע ח"א אלפא ביתא סימן נ, שנוקט כרבי יוסי שלא הקריבו על הרצפה, וכתנאים החולקים עליו בעניין גודל המזבח: "מזבח הנחושת מי הוה בימי יחזקאל והלא שלמה גנזו ועשה מזבח אבנים של ל"ב אמה...".

שינוי מידות המזבח

נמלך לקצר את המזבח". ייתכן ללמוד על ההבדל בין הקטנה להגדלה מדברי הגמרא (סב ע"א) המסייגים את הברייתא המוסרת שהמידות אינן מעכבות, וקובעים שלא יפחות מהמזבח שעשה משה. בניגוד להגדלה, ביחס להקטנה ישנו מקור מן התורה ללימוד השיעור הקטן ביותר (ומובאת סברה זו בקרן אורה שם).

כדעה זו ניתן להבין לכאורה גם מדברי הרמב"ם, אשר מביא בפירושו למשנה במידות (פ"ג מ"א) את דברי הגמרא על שלושת הנביאים שעלו מן הגולה, ובביאור העדות של הנביא לגבי המזבח הוא מפרש כי הנביא העיד על הדיוק הרב הנצרך במידות המזבח – בניגוד לדברי רש"י (זבחים סב ע"א ד"ה אחד העיד) שלפיהם העיד הנביא על הרשות להוסיף על מידות המזבח (וראה עוד להלן בביאור שיטת הרמב"ם).

ג. דעת הראשונים: מותר להגדיל את המזבח

חידושה של מחלוקת תנאים שאינה מפורשת לפנינו הוא דבר שבדרך כלל נמנעים מלעשותו, כל זמן שישנה אפשרות אחרת לפנינו. האומנם אין כל אפשרות אחרת ליישב את הסוגיות הנזכרות?

גם אם נאמר שאנו חייבים להעמיד את הסוגיות כחלוקות, האפשרות הנזכרת המעמידה את דברי רבי יוסי במשנה במידות כשנויים במחלוקת נראית מוקשית מצד עצמה, שהרי פסוק מפורש ישנו בדברי הימים ב (ד', א) לגבי שלמה המלך: "ויעש מזבח נחושת - עשרים אמה ארכו ועשרים אמה רחבו ועשר אמות קומתו".⁷ ההבנה הפשוטה היא כי תיאור זה מתאים לדברי רבי יוסי על מקום המערכה של מזבח בית ראשון. לפי האפשרות הנזכרת לעיל, שלפיה דברי רבי יוסי אינם מוסכמים, הרי שלפי הדעה החולקת מקום המערכה היה גדול יותר, והתיאור האמור בפסוק זה אינו נסב אלא על חלק ממקום המערכה (כגון המערכה הגדולה בלבד). ההבנה המקובלת בדברי מפרשים רבים⁸ היא כי הפסוק האמור מתייחס לגודלו הכולל של מזבח הקבע שבנה שלמה במקדש (והיינו למקום המערכה, כדברי רבי יוסי).

ואכן, לפי הנוסח המופיע בכל דפוסי המשנה שלפנינו (אף בדפוס שבכתב ידו של הרמב"ם המופיע עם פירושו), הנוסח במשנה הוא "אמר רבי יוסי", וממנו משתמע כי

7 וכבר תמהו אחרונים רבים על דברי רש"י. ראה למשל ברש"י מידות פ"ג מ"א, ובפירוש עזרת כהנים שם, ובברכת הזבח זבחים נח ע"ב.

8 רמב"ן ואור החיים על התורה שמות כ"ה, ט; רבנו בחיי שמות כ"ז, א; רד"ק ורלב"ג מלכים א ח', סד; רא"ש מידות פ"ג מ"א; ספר השם לבעל הרוקח (עמוד רז ועמוד ריא).

דברי רבי יוסי אינם שנויים במחלוקת, והכול מודים שבימי בית שני הוסיפו על מידותיו של המזבח. גם הגמרא הנוקטת כשיטתו בפשטות אינה מזכירה כל דעה חולקת, וכך גם מופיע במדרש זוטא (שיר השירים פרשה ג סימן ד): "עד שהבאתיו אל בית אמי ואל חדר הורת. בשעה שעלו בני ישראל להוסיף על המזבח...".

התוספות בזבחים (סב ע"א ד"ה אף מזבח) ובחולין (פג ע"ב ד"ה קא מוסיף) עמדו על סתירת הסוגיות, והציעו כמה אפשרויות בתירוצם: א. בגמרא בחולין מדובר במקרה שהמזבח כבר בנוי בגודל 60 על 60 אמה, ולכן אין אפשרות להוסיף עליו; ב. על רוחב המזבח ניתן להוסיף, אך לא על גובהו;⁹ ג. המזבח לא יהיה רבוע אם יוסיפו עפר בכל מליקה, מאחר שאין אפשרות בכל פעם להוסיף עפר בכל צדדי המזבח על מנת לרבעו כראוי.¹¹ המשותף לשלושת תירוצי התוספות הוא שלפיהם מידות המזבח אינן מעכבות, וניתן לכתחילה להוסיף על מידותיו עד לגודל 60 על 60 אמה.¹² כשיטה זו כותב גם בעל הטורים על התורה (שמות כ"ז, ח): "נבוב עולה ס', שעד ס' אמות יכולים להוסיף על המזבח".

9 תירוץ ראשון בתוספות בזבחים שם, וכן הוא בתוספות הרא"ש בחולין פג ע"ב ד"ה קא מוסיף ובריטב"א שם; וכך מבאר בשיטה מקובצת בחולין שם את תירוצם הראשון של התוספות בחולין "התם קרא אשכח ודרוש".

10 תירוץ שני בתוספות בזבחים שם. וכך מבין בקרן אורה (זבחים סב ע"א) את תירוצם הראשון של התוספות בחולין – "התם קרא אשכח ודרוש". אמנם, בכיסוי הדם הנידון הוא לכאורה על הרוחב ולא על הגובה, שהרי הדם ניתן על דופן המזבח, אך ייתכן שלהבנת התוספות בתירוץ זה טבעו של כיסוי שהוא ניתן מלמעלה, ועל כן במקרה שתהיה חובת כיסוי הדם במזבח, על מנת לבטל את הכיסוי באותו מקום יהיה צורך להוסיף אף על גובה המזבח (וראה מעין זה בווי העמודים עמוד העבודה פרק ז אות יד, בתירוץ דברי ר"ת מקושיית התוספות עליו). אמנם בברייתא נאמר כי אף מידת קומתו אינה מעכבת (ונתקשה בזה הקרן אורה שם), אך בתוספתא שלפנינו מוזכר אורך ורוחב ולא מוזכר גובה.

11 תירוץ שלישי בתוספות בזבחים שם. ובתוספות בחולין (פג ע"ב ד"ה קא מוסיף) אלו דברי ר"ת.

12 כך גם יש ללמוד מהשיטה המובאת ברש"י בעירובין לעיל (בשם "אית דנקטי"), הנוקטת כי האיסור להוסיף על המזבח במלח קיים רק בשבת. אמנם, גם אם נסביר את הסוגיה שם כרש"י, אין מכאן קושיה על שיטת ראשונים זו, שהרי תוספת על הכבש בוודאי יכולה לחרוג מהמידות הדרושות למזבח, שהרי אם יחליקו את השטח המבוטל ויגביהו את הכבש, ממילא יהיה צורך להגביה גם את המזבח.

שינוי מידות המזבח

נראה לכאורה כי ניתן ליישב את סוגיות הגמרא באופן אחר: הגמרא בזבחים עוסקת בבנייה מחודשת של המזבח, כפי שהיה בימי בית שני – ובמקרה כזה יש רשות להוסיף עד שישים אמה. לעומת זאת הסוגיות בחולין ובעירובין מתייחסות למזבח העומד כבר בבניינו, ובמזבח כזה אין רשות לשנות את מידותיו, כגון בהוספת עפר או חומרים אחרים בצדדיו. כך נראה להבין בכוונת הריטב"א (בתירוץ השני) הכותב: "דהתם בתחלת בניינו והכא כשהיה במזבח כל שיעורו", וכן כותב בדעתו המלבי"ם בספרו **ארץ חמדה** (פרשת שופטים): "דבשעת בנין מותר להוסיף".¹³

ד. שיטת הרמב"ם

הרמב"ם בפירושו למשנה (מידות פ"ג מ"א) כותב: "לא הזכיר כללות גובה המזבח מפני שהדבר מפורסם, לפי שלא ישתנה לא יוסיף ולא יחסר...". כלומר, התנא נקט לשון "עלה אמה וכנס אמה" לגבי חלקי השונים של המזבח, ולא הזכיר מהו הגובה הכולל של המזבח – בניגוד לאורכו ורוחבו של המזבח, הנקובים במשנה: "שלושים ושתים על שלושים ושתים" – מכיוון שבגובה אין כל ספק שהדבר לא משתנה, בניגוד לאורך ולרוחב היכולים להשתנות, על כל פנים לדעת רבי יוסי.

הרמב"ם אינו מזכיר במפורש את דעת רבי יוסי, ומהדברים שנזכרו לעיל לגבי עדות הנביא על הדיוק הרב במידות המזבח יש מקום להבין כי למסקנה אין לקבל את דעת רבי יוסי. כך, יש מהאחרונים הרוצים לומר כי הברייתא על עדויות הנביאים מהווה דעה החולקת על המבואר בגמרא קודם לכן, ועל כן הרמב"ם גם אינו מזכיר את דבריו של רב יוסף המתיר להגדיל את המזבח עד שישים אמה (**ליקוטי הלכות**). אולם, האם לדעת הרמב"ם לא היה כל שינוי במידות המזבח בין הבית הראשון לבית השני?

בהלכות בית הבחירה (פ"ב ה"ה) כותב הרמב"ם:

---

¹³ אמנם, ניתן לפרש בדעתו כי כוונתו להוציא מצב שבו המזבח כבר בנוי בגודל שישים אמה, וכתירוץ הראשון בתוספות לעיל – ואף שדבריו מופיעים כתירוץ שני ייתכן שאינם אלא תוספת ביאור לתירוץ הראשון (ודן בדבריו הרב קוליע – מנחת אליהו א סימן כד). ייתכן לומר כי דבריו אכן נאמרו כתוספת ביאור לתירוץ הראשון, ואף התוספות דלעיל כיוונו לומר שהדרשה מהפסוק היתה שבשעת הבניין הדבר מותר.

מזבח שעשה משה, ושעשה שלמה, ושעשו בני הגולה, ושעתיד להיעשות - כולן עשר אמות גובה כל אחד מהן... ומזבח שעשו בני הגולה, וכן העתיד להיבנות - מדת ארכו ורחבו ל"ב אמות על ל"ב אמות.

מדוע הרמב"ם אינו מזכיר את מידות האורך והרוחב של המזבחות שעשו משה ושלמה? מסתבר לומר כי בניגוד לגובה שלא השתנה כלל, הרמב"ם סבור כי מידות המזבח השתנו מבית ראשון לבית שני, כדברי רבי יוסי, ועל כן הוא לא נזקק לציין את המידות הראשונות. ברם, שתי הלכות קודם לכן כותב הרמב"ם (פ"ב ה"ג): "מידות המזבח מכוונות הרבה וצורתו ידועה איש מאיש, ומזבח שבנו בני הגולה - כעין מזבח שעתיד להיבנות עשוהו, ואין להוסיף על מידתו ולא לגרוע ממנה". לכאורה, אם אכן ישנו איסור לשנות את מידות המזבח, כיצד שינו בימי בית שני מהמידה שהייתה קודם לכן?¹⁴

על פי המבואר עד כה, המקור לאיסור הרחבת המזבח (על פי ההבנה שיש בזה איסור) מופיע בגמרא בחולין ובעירובין – בהנחה שסוגיות אלו חולקות על הסוגיות בזבחים: הברייתא האומרת כי מידות האורך והרוחב אינן מעכבות; והאפשרות הנזכרת בגמרא "דבצריה בצור". אולם הרמב"ם עצמו, בנוסף על פסיקתו האוסרת לשנות את מידות המזבח, פוסק את דברי הברייתא להלכה (פ"ב ה"ז):

וכל מזבח שאין לו קרן יסוד וכבש וריבוע הרי הוא פסול, שארבעתן מעכבין, אבל מדת ארכו ומדת רחבו ומדת קומתו אינן מעכבין; והוא שלא יפחות מאמה על אמה ברום שלש אמות כשיעור מקום המערכה של מזבח מדבר.

דברים אלו נראים כסתירה בתוך דבריו של הרמב"ם עצמו, ואחרונים רבים התקשו בהבנת דבריו וניסו להסבירם באופנים שונים. מכל מקום, הגישה הרווחת באחרונים היא כי המידות אינן מעכבות, וניתן להרחיב את המזבח עד שישים אמה (מנחת חינוך צ"ה, א; אור החיים על התורה שמות כ"ה, ט; תוספות יום טוב ותפארת ישראל על המשנה במידות).¹⁵

---

14 גם לגבי השינוי מהמשכן לבית ראשון יש מקום לשאול, אלא שיייתכן שיש מקום להבדיל בין המזבח שהיה במשכן, אשר נועד להיות מיטלטל, לבין המזבח בבית עולמים אשר נבנה במחובר לאדמה ונחשב כבניין.

15 בעל אור שמח (הלכות פסולי המוקדשים פ"ד ה"ד) אף מעלה אפשרות של בניית שני מזבחות קטנים במקום המזבח!

האם הרמב"ם אינו מתיר שינוי לכתחילה?

כמה מהאחרונים כותבים כי דברי הרמב"ם על האיסור לשנות נאמרו דווקא לכתחילה, אולם בדיעבד אין לפסול את המזבח אם שינו את המידות.¹⁶ אולם אם אכן אין לשנות כלל מהמזבח שבנו בני הגולה, הרי שצריך לפרש כי הציווי על ההקפדה על המידות, הנלמד מהמילים "הכל בכתב", נאמר דווקא על בית שני ולא על בית ראשון. לפי הבנה זו, מידות המזבח בבית ראשון - אשר היה קטן משיעור זה - היו כשרות רק בדיעבד! האמנם ניתן לומר על המזבח אשר בנה שלמה, על פי המידות שלגביהן נאמר "הכל בכתב", כי כשרותו לא היתה לכתחילה!?

על מנת ליישב שיטה זו יש לומר כי בבית ראשון אכן היה ציווי לבנות מזבח קטן יותר, אולם הנביאים שעלו מן הגולה הם שהורו על שינוי מידות המזבח - שיש לעשותן כפי נבואת יחזקאל (אבן האזל). אולם הרמב"ם (שם פ"ב ה"ד) המביא את דברי הגמרא על עדות הנביאים, ומציין שאחד מהם העיד על מידות המזבח, אינו סובר שהנביא העיד שיש לשנות את המידות, אלא דווקא על כך שאין לשנותן - וכדברי הרמב"ם בפירושו למידות שם, כמובא לעיל: "וענין אמרם על המזבח - שהוא העיד על דיוק מידתו".

גם מההקשר של הבאת דברי הברייתא בגמרא, לאחר הדיון על שינוי מידות הבית השני, לא נראה כי ההיתר אמור רק בדיעבד. כשם שלא ניתן לומר על המזבח בבית הראשון שנבנה רק בדיעבד, כך לא נראה שבניית המזבח בבית שני היתה שלא לכתחילה. גם לשון הגמרא והרמב"ם, "ובלבד שלא יפחות", נראית כמתייחסת למי שבא לפחות לכתחילה משיעור זה. כך גם ביחס לאפשרות "דבצריה בצור", המובאת בנוגע למי ששחט בקרקע כנגד מקום המזבח - הפסול המובא בגמרא שם (נח ע"א) מתייחס רק לעובדה שיש לשחוט את קודשי הקודשים בצפון, ולא משתמע שהקטנת המזבח הוכשרה רק בדיעבד.

---

¹⁶ **אבן האזל** (בית הבחירה פ"ב ה"ג); **ציץ אליעזר** (חלק יב סימן מז). כלומר, המזבח כשר להקרבה עליו לכתחילה במצב כזה. אין לפרש כי הכוונה היא שהקרבתו לא נפסלו, אבל לכתחילה אין להקריב עד שיחזרו ויבנהו בשיעור הראוי, שהרי הלשון "אין מעכבין" נאמרה לגבי המזבח ולא לגבי הקרבן (ולא כמשתמע מלשון הראב"ה בתשובה א' קמ). בספר דרישת ציון (בהוצאת מוסד הרב קוק, עמוד 92) כתב כי מאחר שבדיעבד ברור שהרמב"ם מכשיר, הרי שבמקרה של ספקות כבמציאות ימינו יש להחשיב זאת כדיעבד ("שעת הדחק כדיעבד דמי"), ועל כן אף לדעתו יש להתיר את הבנייה בשינוי המידות.

ביאור דעת הרמב"ם

המקור לדיוק הנדרש במידות המזבח מבואר בדברי הרמב"ם בהקדמתו למשנה, בהתייחסותו למסכת מידות (הוצאת הרב קאפח):

ואין ענינה אלא ספור מדת המקדש וצורתו והיאך בנינו, והתועלת בכך שכשיבנה לשמור בו אותה צורה ואותו היחס, כי **אותו היחס מאת ה'** כמו שאמר הכל בכתב מיד ה' עלי השכיל.

בתחילת הלכות בית הבחירה (פ"א ה"ד) כתב הרמב"ם לגבי הבית השני: "כשבנו בימי עזרא בנוהו כבנין שלמה ומעין דברים המפורשים ביחזקאל"; ובהקשר זה מביא הכסף משנה את דברי רבי יוסי על השינוי שנעשה במידות המזבח. בהלכות הבאות (שם ה-ו) מפרט הרמב"ם את הדברים שהם עיקר בבניין הבית, ואת הכלים שעושים במקדש – ובהם מזבח העולה. השינוי האמור בדבריו, אשר התבצע בימי בית שני, אינו חורג מהדיוק הנדרש במידות המזבח. ואף בבית ראשון לא היתה כל חריגה, מאחר שהיחס נשמר, וגם הצורה, כפי שכותב הרמב"ם (פ"ב ה"ג) "מידות המזבח מכוונות הרבה, וצורתו ידועה איש מאיש". היה מקום לכאורה לומר כי הפירוט המופיע בסוף הפרק, על הדברים המעכבים (קרן, יסוד וריבוע) ועל המידות אשר אינן מעכבות, בא לבאר את ההקפדה המוזכרת בדבריו ברישא.¹⁷ לפי הבנה זו, התוספת והגירעון האסורים הם שינויים אשר פוגעים ביחס הכללי של המזבח, ומבטלים אותו מלהיות רבוע. כך גם מובנים דברי הרמב"ם על הנביא אשר העיד על הדיוק הנדרש במידות המזבח – עדות שהינה משמעותית במציאות שבה מוסיפים על השיעור הראשוני של המזבח.

באופן אחר ניתן לבאר בדעת הרמב"ם, כמבואר לעיל בדברי הריטב"א, כי יש לחלק בין שעת בנין המזבח - אז ניתן להגדיל או להקטין את מידותיו לא כל הגבלה¹⁸

---

17 אולי הרמב"ם גם רומז בלשונו "מידות המזבח מכוונות" לאמור בגמרא (זבחים סב ע"א) לגבי הקרנות, היסוד והריבוע, כי הם מעכבים מאחר שנאמר בהם "המזבח". כך מובא גם בגמרא במנחות (צז ע"ב), שאלה מפנה הרמב"ם בפירושו למשנה, המבארת את הפסוק ביחזקאל (מ"ג, יג) "ואלה מידות המזבח באמות" לגבי אמת היסוד והסובב והקרנות, ונראה כי הפירוט המוזכר שם לגבי האורך, הרחב וקומת המזבח כולו נאמר רק כבדרך אגב.

18 הרמב"ם אינו מזכיר את שיעור שישים האמות, וניתן להבין מכאן כי שיעור זה אינו מעכב לדעתו. האחרונים מביאים סברות שונות מדוע לא קיבל הרמב"ם את דעת רב יוסף. אמנם, ישנה אפשרות כי הרמב"ם - הכותב על מקומו המכוון של המזבח - לא ציין את שישים האמות אשר נתקדשו לכך משום שממילא אין אנו יודעים כיום היכן הן בדיוק. על פי הבנה זו, אף לדעת הרמב"ם ההיתר להגדיל את המזבח הוא עד שישים אמה ולא יותר, מאחר שמעבר לכך המזבח חורג מהמקום שנתקדש. כך כתב בערוך השולחן העתיד (בית המקדש ה,ה).

שינוי מידות המזבח

- לבין תוספת או גירעון לאחר בנייתו. כך מסבירים הרב ישעיהו וינוגרד זצ"ל (שערי זיו חלק ג סימן ג אות ח) והרב אברהם שפירא זצ"ל (מנחת אברהם חלק א סימן כו).¹⁹ דברי הרמב"ם על ההקפדה במידות המזבח נאמרים בתיאור המזבח שהיה בעבר (פ"ב ה"ג): "ומזבח שבנו... ואין להוסיף על מדתו ולא לגרוע ממנה", זאת בניגוד לדין בסוף הפרק על המידות שאינן מעכבות, המהווה המשך להלכה הקודמת: "כשבונים המזבח...".²⁰

ה. סיכום ומסקנה להלכה

לדברי הברייתא בגמרא, מידות האורך, הרוחב והקומה של המזבח אינן מעכבות. בגמרא מופיעות שתי הגבלות על מידות אלו: לדברי רב יוסף הרשות להוסיף נאמרה עד שיעור של שישים אמה; ורבי מני מבאר בדברי הברייתא כי אין לפחות מהמזבח שעשה משה (אמה על אמה מקום המערכה). הדעה המקובלת בדברי הראשונים והאחרונים היא שאף לכתחילה אין כל עיכוב בדבר.

---

19 לדברי השערי זיו, הבעיה בהוספה על המזבח היא בכך שהחלק אשר היה צמוד לאוויר אינו צמוד עוד לאוויר, ויש לראות בזה מעין נתיצה של המזבח (בדומה לשתי אבנים שעשאו כירה ונטמאו, שסמיכת אבן מטרתה את חצי האבן – משנה כלים פ"ו מ"ד). אמנם, יש להעיר על דבריו כי לכאורה נתיצה זו אינה דרך השחתה, אשר דווקא היא נאסרה בדברי הרמב"ם (בה"ב פ"א ה"ז). אמנם, ייתכנו בעיות אחרות בתוספת על המזבח, שכן התוספת מוכרחת לבוא על חשבון הסובב והיסוד, וגם הקרנות כבר לא יהיו צמודות לקצה. האפשרות לגרוע מהמזבח יכולה היתה להתקיים במקרה שיחתכו בדבר שאינו מברזל, אשר אין איסור בהעלאתו על גבי המזבח, ואין בדבר איסור למרות שהאבן לא תהיה עוד כבריאתה - אולם גם כאן יש צורך להיזהר שהאבנים תישארנה לבסוף חלקות (וראה מאמרנו במעלין בקודש גיליון יח - "אבנים שלמות הן אבנים חלקות"). לדברי המנחת אברהם, ההקפדה המדוברת נאמרה דווקא במזבח שנבנה על ידי נביא, ועל כן אין לשנות מהמידות שנמסרו על ידו, אולם כאשר בונים מזבח חדש (ללא נביא) ניתן לבנותו בין קטן ובין גדול. משמע מדברים אלו כי במזבח שנבנה שלא על ידי נביא, אין כל מניעה מלהוסיף עליו ומלגרוע ממנו אף לאחר שיהיה בנוי.

20 יש הרוצים להסביר כי יש לחלק בין בנייה כחלק מהמבנה הכולל של המקדש, שאין לשנות בה מטעם "הכל בכתב", לבין מצב שבו בונים רק מזבח על מנת להקריב עליו קרבנות, כבבית שני - אזי ניתן לשנות את המידות (הרב יצחק קולין זצ"ל במנחת אליהו, חלק א סימן כד אות ב; עיר הקודש והמקדש חלק ה ו, 1). דברים אלו נראים תמוהים, שהרי הרמב"ם סובר כי בניין המזבח הוא חלק בלתי נפרד מבניין בית המקדש (ראה בספר המצוות עשה כ), ובוודאי עולי בית שני התחילו בבניין המזבח בציפייה לבנייה שלמה של הבית כולו. גם הסברה כי לאחר בניית המזבח והקרבת קרבנות על גבו יהיה צורך לסותרו על מנת לבנות מזבח אחר בגודל הראוי נראית מוקשה מאוד. מכל מקום, בדברי הרמב"ם אין רמז לחלוקה כזו.

בדעת הרמב"ם התחבטו האחרונים אם יש להחמיר לכתחילה בדבר. יש מקום רב להבין בדעתו כי אף לכתחילה הדבר מותר. על פי כל האמור נלע"ד כי בשעת הכושר הראשונית אין להחמיר חומרא המביאה לידי קולא, אשר תגרום לבטל את העבודה, אלא יש לבנות מזבח על פי מידת האפשר (וכפי שמאריך הרב טיקוצ'ינסקי בספרו עיר הקודש והמקדש חלק ה פרק ו בבירור המיקום המדויק שבו יש לבנות את המזבח).